

Мр Оливера
МИЛОСАВЉЕВИЋ

ХАЈДУЧИЈА У ЧАЧАНСКОМ ОКРУГУ СРЕДИНОМ 19. ВЕКА

УДК: „“

АПСТРАКТ: *Рад се бави детаљним приказом хајдучког циклуса који је половином 19. века потресао Чачански округ. У њему су описана криминална дела одметника и покушаји државе да им стане на пут, при чему је нарочиту важност имало доношење првог закона у потпуности посвећеног сузбијању ове појаве.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *хајдуци, одметање од власти, убиство, пљачка, Ужички закон, Чачански округ, потеря, јатаци.*

Хајдучија се, као израз отпора поробљене хришћанске раје према османлијском освајачу, на територији Србије и широм Балкана јавила у 15. веку, упоредо са ширењем турске власти. Борба против Турака била је њена основна одлика, али је од самог настанка ова појава имала и јасно изражену разбојничку компоненту, лишена националних мотива. Тако су горски хајдуци истовремено нападали и Турке и слабије заштићене хришћане, па и сопствене сународнике, руковођени искључиво материјалним интересом. Величањем антитурског карактера хајдучије, а занемаривањем њене разбојничке стране, народна традиција је хајдуке идеализовала, приказујући их као хероје, ослободиоце и заштитнике сиротиње. На тај начин је значајно утицала на формирање представа о хајдучији и њеној укоренености у народу, па се отуда и могло догодити да ова појава опстане и након формирања нововековне српске државе. Тада је, међутим, у потпуности изгубила свако антитурско обележје и постала синоним за разбојништво уперено против сопствене, националне власти.

За разлику од обичног криминала, хајдучија је поткопавала темеље државног система и поретка, отворено пркосећи власти и њеном ауторитету. Као бивши хајдук, то је увидео и сам Карађорђе, па је, стварајући нову државу, према одметницима био немилосрдан.¹ Кнез Милош је, такође, у борби против одметника показивао велику строгост, па су смртне казне и тешка батинања редовно стизали ухваћене хајдуке и јатаке. Одсецање главе, вешање, стављање на точак, мртва шиба, мацке и друге сурове казне извршаване су често и јавно. Поред тога, хајдуцима и јатацима распродавана је имовина за подмирење штета које су починили, породице су им расељаване, сажитељи подвргавани подјемчивању, док су помиловањем награђивани само они који би се предали. То их, међутим, није спречавало да поново беже у шуму, као што их ни добијање

1 | Радош Љушић, *Вожд Карађорђе. Биографија*, Београд, 2005, 402–403.

аутономије (1830–1833) није натерало да се покоре властима сопствене државе.²

Кнез Александар Карађорђевић и уставобранитељи су се, убрзо по доласку на власт, морали суочити са порастом хајдучије и криминала уопште. Њихови покушаји да модернизују Кнежевину само су допринели да поједини окрузи, сиромашни, слабо насељени и рђаво повезани са другим крајевима Кнежевине, постану нестабилна подручја. Ово се нарочито односило на Ужички, Чачански, Крушевачки и Црноречки округ који су, поред тога, заузимали погранични положај и били удаљени од престонице и њених институција.³ Држава, с друге стране, није располагала ефикасним средствима за наметање покорности и вршење трајне контроле над забитијим деловима своје територије. Сталних и јаких полицијских и војних снага у овим крајевима није било, а неразвијеност система информисања, комуникација и транспорта онемогућавали су увид у догађања у удаљеним крајевима и брзу реакцију државе. Отуда се хајдучија, као масовна појава, јављала управо тамо где је власт била одсутна, нестабилна или срушена.⁴

Строге мере које је кнез Милош завео против хајдучије уставобранитељи су ублажили већ у првом периоду своје владавине. То је, међутим, довело до слабљења ауторитета полицијских власти и отвореног рата с хајдуцима, који се последњих година владавине Обреновића водио у притајеном облику. У Ужичком округу овај сукоб почео је да пламти већ од друге године владавине новог режима,⁵ док је чачански крај од пролећа 1846. године био изложен спорадичним хајдучким нападима Божа Павићевића и његове чете.⁶ Хајдучија

2 | Владимир Д. Јовановић, *Министарство унутрашњих дела Краљевине Србије (1882–1903)*, докторска дисертација, одбрањена на Филозофском факултету у Београду, 2005, 21–22, 308, 311–312; Исти, „Државна власт и појединац“, *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку. Од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата* (приредили Ана Столић и Ненад Макуљевић), Београд, 2006, 66–68; Милисав Р. Ђенић, *Злочини у име правде. Златиборска хајдучија*, Београд, 2005, 29–31; Р. Љушић, „Хајдучија у ужичком крају у време прве владавине кнеза Милоша и кнеза Михаила“, *Ужички зборник* (даље УЗ) 14, Ужице, 1985, 93, 97–98.

3 | *Периодични извештаји Начелства ужичког округа за 1844. годину. Прилог историјској статистици Србије 1844–1869* (приредио Јован Пејин), УЗ 18, Ужице, 1989, 162.

4 | Eric Hobsbawm, *Bandits*, London, 2007, 7–8, 12–14.

5 | М. Ђенић, *н.д.*, 57–58.

6 | Архив Србије (даље АС), Министарство унутрашњих дела (даље МУД), Полицијно одељење (даље П), XVI–74/1850; *Извештаји Начелства округа чачанског и рудничког за 1845. годину* (приредио Радош Ж. Мацаревић), *Изворник. Грађа Међуопштинског историјског архива* (даље *Изворник*) 7, Чачак, 1990, 61; *Извештаји Начелства округа чачанског и рудничког за 1846. годину* (приредио Радош Ж. Мацаревић), *Изворник* 8, Чачак, 1991, 39, 43, 47; *Извештаји Начелства округа рудничког за 1847. годину*, (приредио Радош Ж. Мацаревић), *Изворник* 11, Чачак, 1995, 35.

је, међутим, у овом округу⁷ тек од 1848. године добила на замаху. Напади одметника и њихова злодела постали су чешћи, па се отуда може говорити о почетку новог хајдучког циклуса, првог од шест који ће потресати југозападну Србију у другој половини 19. века.

Један од првих хајдучких напада у Чачанском округу 1848. године догодио се у студеничком срезу, ноћу између 11. и 12. маја.⁸ Милисав Парезан је у својој кући убио Стевана Јојића из Брезове, који се две године раније одметнуо од власти због убиства једне девојке из Гобеље. Хајдук Јојић је и пре овог догађаја посећивао Милисављеву кућу с намером да га убије, запаливши му при том једно сено, а овога пута покушао је да му изнуди три дуката цесарска и дугу пушку. Домаћин га, међутим, „посред половине згоди и убије“, па се одмах пријави полицијској власти. Чачанско начелство је студеничком старешини издало налог да Милисава пусти кући, а фамилији убијеног Јојића да запрети строгом казном и губитком имања ако одлучи да прибегне освети.⁹

Два месеца касније, ноћу између 8. и 9. јула, из апсане Суда округа чачанског је, захваљујући небризи лица која су их чувала, побегло шест окованих преступника. Међу њима су били Ранко Караца из Дупца, који је разбојнички нападао људе по путевима, и Вукашин Делетић, скитница и коњокрадица. Двојица бегунаца, којима се успут придружио и Пајо Пајовић из Каоне, запутила су се у Карановачки срез. Тамошњим житељима отимали су новац, одећу и оружје, док су Пауну Ђорђевићу из Роћевића, из освете што их је пријавио среском начелнику, убили пет оваца и запалили бачију у Троглаву, причинивши штету од 1000 гроша. Оценивши да су се оваквим поступцима бегунци „у ајдуке претворили“, власт је за њима у августу дигла потеру. Како би избегли хватање и строге казне, Ранко, Вукашин и Пајо „прешли су у Немачку, да војују противу Маџара с оностраним Србима“.¹⁰

Иако у први мах може изгледати чудно, учешће српских одметника у револуцији 1848. године није била неуобичајена појава. Наиме, јавно изјављујући своју неутралност у мађарској буни, српска влада је у тајности подржавала одлазак добровољаца у Војводину. У њихове одреде ужичка окружна власт је, под заставу Стевана Книћанина, ангажовала и хајдуке под истрагом, обећавајући им заузврат опроштај за почињена кривична дела. Иста погодба нуђена је и одметницима који су се налазили у шуми, али је, с друге стране, мешање злочинаца са добровољцима изазивало револт народа. Ужичко

7 | Средином 19. века Чачански округ обухватао је Драгачевски, Трнавски, Студенички и Карановачки срез. Седиште Начелства било је у Чачку, осим у периоду од 1853. до 1859. године, када је било премештено у Карановац. [Водич Међуопштинског историјског архива Чачак (приредио Витомир Василић), Чачак, 1988, 36]

8 | Сви датуми у тексту наведени су по старом календару.

9 | *Петнаестодневни извештаји Начелства округа чачанског за 1848. годину* (приредила Оливера Милосављевић), *Изворник* 22, Чачак, 2006, 23.

10 | Исто, 28, 30, 35, 37.

начелство убрзо је увидело да од оваквих „јунака“ у Војводини нема скоро никакве користи, тим пре што су се многи брже-боље вратили у Србију. На тај начин хајдуци су прекршили договор с властима које су, не смејући да обелодане свој споразум с њима, тврдили да су они својевољно отишли у „немачку страну“. Хајдуци су, опет, доказивали да су управо од власти добили пасош за прелазак преко Дунава, пошто су се претходно предали.¹¹ Ранко Караџа, којем је кнез већ једанпут опростио смртну казну изречену због злостављања и пљачкања неких путника у околини Ивањице, начинио је са чачанском влашћу исту погодбу. Након слома револуције, драгачевски капетан Милован Недељковић отворено је тврдио да је Ранку било опрштено одметање у хајдуке и да му је била издата дозвола за слободан пролаз у Аустрију ради пружања помоћи оностраној браћи. Караџа је са друштвом заиста и отишао у Војводину, али је, кад се отуда вратио, наставио по старом – опет се похајдучио „и оно зло дело које је јошт у младости у срцу укоренио, упражњавати почео“.¹²

Осим Ранка и његове дружине, по Карановачком срезу су у лето 1848. тумарали и хајдуци Руденичани из Крушевачког округа. Они су у планини Јеленцу, ноћу између 4. и 5. августа, ухватили Милутина, сина Грујице Крсмановића, тукли га и ударали секиром. Другог Грујичиног сина, који је са братом чувао стоку у планини, послали су оцу, тражећи 60 дуката цесарских за откуп заробљеног сина. Кад је старац то сазнао, понео је у Гвоздац 8 дуката цесарских, 28,5 цванциха и један јермилук. Хајдуци су након тога пустили Милутина, који се код куће неколико дана лечио од злостављања.¹³ Крушевачке власти су дуже време покушавале да доскоче овој чети у којој су хајдуковали Милован Лазаревић и његов друг Јаков из Руденице. У томе им је од велике користи био Милованов отац Јован. Он је окружном начелнику обећао да ће одметнике или убити или их подвести полицијској власти, али је обећање испунио тек пошто се, након убиства комшије, одметнуо и његов млађи син Милета. Када су хајдуци, с којима се срео 19. августа, одбили његов позив на предају, старац је потеглао дугу пушку и са два куршума на месту убио сина Милована.¹⁴

У пролеће 1849. године хајдуци су у Чачанском округу поново ступили у акцију. Окружни начелник и карановачки капетан су, заједно с јошаничким старешином, у другој половини априла безуспешно гонили хајдуке који су се појавили на граници Чачанског и Крушевачког округа.¹⁵ У Студенички срез поново је упао Божо Павићевић из Турске. Он је 18. маја, у први сумрак, са својом четом опљачкао Зарију Букару из Риљиндола и Сима Велењца из Велења,

11 | М. Р. Ђенић, *н. д.*, 61.

12 | АС-МУД-П-ХVI-75/1850.

13 | *Петнаестодневни извештаји...*, 32.

14 | АС-МУД-П-VII-18/1848; АС-Министарство иностраних дела (даље МИД), *Внутрено одељење* (даље В), I-36/1854.

15 | АС-МУД-П-I-4/1849.

док је Петру Боројевићанину у планини Срњачи убио два коња.¹⁶ Потом је са својих пет другова боравио у планини Чемерно, где је малтретирао и глобио људе који су ту живели и истеривали стоку на пашу. Због тога је окружни начелник Милија Драгићевић 2. јуна ујутру лично кренуо на Чемерно с народом, среским старешинама и четницима. Намера му је била да харамбашу Божа гони „докле га са друштвом не потуче или преко границе не претера“. Од попечитеља внутрених дела је, пак, због умножавања хајдука у свом округу још претходног дана тражио да се у Драгачевском, Студеничком и Карановачком срезу постави бар по десет четника, са задатком „да по планинама одају и ајдуке гоне“.¹⁷ Потера за Божом је, међутим, окончана без успеха након неколико дана, пошто су хајдуци, обавештени о њој преко својих јатака, побегли у Ужички округ. Пре него што се вратио у Чачак, не сачекавши претходно одобрење из Београда, Драгићевић је наредио да се од четири-пет момака из Драгачевског и Студеничког среза образују чете за гоњење ових хајдука.¹⁸

Божо је, у међувремену, у Студеничком срезу одсекао Косту Плашића из Гуштерица са 11 дуката цесарских уз претњу да ће, ако му их не донесе у планину, њега убити а имање му попалити. Чим је за ово сазнао, студенички старешина послао је „тајним начином“ у планину шест момака и једног буљукбашу.¹⁹ Божо и дружина су, међутим, били далеко. Прешавши у Моравички срез, они су 5. јуна увече убили врибајског кмета Јована Богићевића, који је са двојицом другова надгледао страже, и умакли преко границе у Турску. Ужичко начелство је неколико пута писало старешинама Новопазарске и Нововарошке нахије да са српским властима предузму заједнички корак ради коначног уништења хајдука. Турци су то, међутим, одбили, наводећи како у Нововарошкој нахији један везиров човек и тројица његових буљукбаша већ раде на сатирању хајдучије.²⁰

За то време, Божо је поново крстарио Моравичким срезом са својом дружином, знатно увећаном након прикључења петочлане чете Вукадина Шора, „која је по Староме Влау ишла“, тако да је сада бројала 11 људи.²¹ Они су 10. јуна у планини Клековици опљачкали Ђорђа Марића из Брусника, који је ишао у Ивањицу на пазар, па побегли у Студенички срез.²² У селу Лукама су 16. јуна ноћу налетели на среског пандура Јовића и четворицу четника, који су им у жестокој пуцњави ликвидирали једног друга, вероватно Божовог сестрића. Убијени хајдук сахрањен је у Бинићком пољу, а његове уши студенички писар

16 | *Полицијски извештаји Начелства округа чачанског за 1849. годину* (приредила Оливера Милосављевић), *Изворник* 23, Чачак, 2007, 23.

17 | Међуопштински историјски архив Чачак (даље МИАЧ), Начелство округа чачанског–Чачак (даље НОЧ–Ч), К–1, ф. 6; АС-МУД-П-ХVI-74/1850.

18 | АС-МУД-П-ХVI-74/1850; АС-МУД-П-ХIII-114/1849.

19 | *Полицијски извештаји...*, 25.

20 | АС-МУД-П-ХIII-114/1849.

21 | АС-МУД-П-ХVI-74/1850.

22 | АС-МУД-П-IV-7/1849.

послао је окружном начелнику. Овај је, подстакнут спајањем Шорове и Божове чете, поручио студеничком старешини да повећа број четника у свом срезу, да хајдуке гони без предаха и да оне који буду потучени „на точкове меће“ за пример осталим зликовцима.²³

Поред Божове, сада десеточлане дружине у Студеничком срезу, хајдуци су 1849. године крстарили и Карановачким срезом. Само су у планини Кобасици била четири одметника. Двојицу од њих – Антонија Матовића из Богутовца и Милету Бркушанина из Замчања – који су се недуго пре тога одметнули, начелник је у јуну, приликом изласка на Чемерно, похватио и предао Окружном суду.²⁴ У Крушевачком округу, пак, хајдучке зулуме чинио је „познати рсуз“ Арса Арнаутин из Ратине (срез Карановачки). У његовој хајдучкој дружини били су неки Тривун, родом из Бугарске, Арсин брат Стеван из јошаничке Плане и Андрија Милутиновић, такође из Ратине. Они су велику штету нанели нарочито у Гогчаничкој, Гочкој и Планској општини среза Јошаничког, али и у Карановачком срезу Чачанског округа. Јошанички старешина поставио је у свом срезу стражу која је целог лета вребала ове хајдуке, али није постигла ништа, јер су их људи у поменутих општинама хранили и крили. Иако их је у исто време притегла и стража Карановачког среза, Арсини хајдуци отишли су 20. августа у село Рвате среза Јошаничког и ударили на кућу неког Давида. Ту их је, међутим, пронашла потера коју је предводио рватски кмет, па су Арса и Тривун убијени, док је Стеван смртно, а Андрија тешко рањен.²⁵

Таман што су се становници Карановачког среза ослободили Арсе и његове дружине, почетком септембра 1849. задесила их је нова хајдучка напаст. По наговору Саватија, харамбаше из Студеничког среза, од власти се у пролеће исте године одметнуо Алекса Зоговић из Рибнице. На тај потез младића је натерало подозрење власти да је с још двојицом људи похарао Примирителни суд Општине рибничке. Пошто украдени новац код њега није пронађен, Алекса је пуштен кући, али га је Саватије убедио да ће опет бити позван у Чачак на испитивање. Тако га је приволео да му се придружи, па су тог лета заједно хајдуковали са Арсенијем из Ратине који је, као што је речено, убрзо погинуо у Јошаничком срезу.²⁶ Почетком септембра Зоговић се, у друштву чувеног Јакова Руденичанина, обрео у Карановачком срезу – у Брезни су напали Јована Радинца, узевши му две мале и једну дугу пушку, као и женски наниз у вредности до 500 гроша.²⁷ Саватијева чета је у другој половини истог месеца у селу Церју, на граници Јошаничког и Студеничког среза, извесном Филипу опљачкала 1100 гроша.²⁸ У Карановачком срезу су Саватије и Зоговић

23 | АС-МУД-П-ХVI-74/1850.

24 | Исто.

25 | АС-МУД-П-III-84/1850.

26 | Исто.

27 | *Полицијски извештаји...*, 35-36.

28 | АС-МУД-П-IV-5/1849.

са друштвом Милети Луковићу из Курилове изнудили 300 гроша чаршијских.²⁹ Код Јовице Крсмановића из Мељанице Алекса је, међутим, пронашао како ону похару из Рибнице, за коју је сам био осумњичен, тако и печат Примирителног суда, који је одмах послао карановачком старешини. Изјављујући да је ухватио правог лопова, Алекса је одлучио да се преда капетану, али му је овај поручио да најпре убије Милету Руденичанина³⁰, који је глобио сељаке Карановачког среза и нападао трговце у Кобасици. Алекса га је послушао, па је крајем октобра убио хајдука у близини Мељанице, након чега се у Рибници предао карановачком старешини. Овај је, пак, замолио окружног начелника да Зоговићу опрости хајдуковање, будући да млади одметник није извршио никакав тежи преступ. Још важнији разлог за пуштање Зоговића на слободу било је обећање Јакова Руденичанина да ће се, у том случају, и сам предати капетану. Чачанско начелство уважило је молбу среског начелника, задржавши Алексу под присмотром, али је одобрење оваквог потеза из Београда стигло тек у априлу наредне године.³¹

Милетино убиство и Алексина предаја довели су до привременог смирења хајдучије у Чачанском округу. Једно питање је, ипак, остало нерашчишћено, а тицало се ангажовања четника за борбу која се тог лета водила против одметника. Начелство је још 22. јуна замолило надлежног министра да му накнадно одобри већ спроведен поступак о њиховом постављању, али се због овог самовољног акта чачанске власти преписка с Београдом водила све до почетка наредне године. Перуничих је писао како је карановачки капетан током два летња месеца држао двадесет четника, од којих се половина налазила у Чемерну а половина у Кобасици, док је драгачевски десеторицу четника држао три месеца. Обојица су се са њима унапред погодила за плату, тако да на сваку пореску главу у Карановачком срезу отпадне по један грош и две и по паре месечно, а у драгачевском по десет пара чаршијских. Студенички капетан није ангажовао четнике, већ је по потреби с пет пограничних караула узимао по једног стражара. Перуничих је сматрао да поменуте четнике треба платити по договореној цени и то од приреза, али је Београд оштро негодовао због њиховог ангажовања без претходног одобрења Попечитељства. Чачанско начелство се, с друге стране, правдало неопходношћу брзог деловања, сматрајући да је овакав потез ипак имао позитивне последице. Попечитељство је, најзад, 18. марта 1850. одобрило постављење ових четника и њихово плаћање по претходној погодби,

29 | *Полицијски извештаји...*, 37.

30 | Милета је, након погибиије свог брата Милована у августу 1848. године, наставио да хајдукује с Јаковом Руденичанином. У Карановачком срезу исте године похарао је вукушичку цркву, а рибничку у крушевачком срезу наредне, 1849. године. (АС-МУД-П-III-84/1850)

31 | Помоћник Чачанског начелства Јован Перуничих 15. јануара 1850. поново је молио попечитеља внутрених дела да што пре реши Зоговићево питање, јер му „досади сваки дан око тога и упропасти се трошећи у меани.“ Гарашанину је, поред тога, из Крушевца стигло уверење да је Милета Руденичанин заиста погинуо, али је кнез тек 3. априла Алекси опростио одметање у хајдуке. (Исто; АС-МИД-В-1-52/1850)

али је истовремено упозорило окружну власт да се убудуће не усуди на овакав корак пре његовог одобрења.³²

Процват хајдучије у Ужичком и Чачанском округу, као и утицај европске реакције након револуције 1848. године, навели су уставобранитеље да коначно напусте политику блажих мера и у земљи заведу „нову строгост“.³³ О томе јасно сведочи како *Полицијски законик* из 1850, „прожет идејом да је укупан напредак могућ само путем покоравања појединца закону“³⁴, тако и први законски акт у потпуности посвећен хајдучији. У Ужичком округу, који је представљао легло хајдука, одметништво се од 1847. године преко мере умножило. Према жалбама појединих грађана, власти не само што нису радиле на њиховом искорењивању, него су чак саветовале жртвама да без поговора дају оно што хајдуци од њих траже.³⁵ Миљко Трифуновић, вишегодишњи начелник ужичког округа, 17. априла 1849. године писао је Попечитељству внатрених дела како је стање постало толико озбиљно, да Начелство „по досадањем начину и ограничењу власти своје ништа успети неће моћи“. Због тога је тражио прописивање одговарајућих правила за истребљење хајдука и јатака, као и промену судског поступка приликом њиховог ислеђивања и осуђивања, а за себе већа овлашћења.³⁶ Трифуновић је 18. фебруара 1850. године поново предложио мере за сређивање стања у округу и на граници. Хајдуци, наводи он у свом извештају Попечитељству, ремете привреду у округу – „од њи страдају житељи и животом и малом, страдају путници и трговци, и саме власти; од њи трпи народ велике трошкове и глобе, трпи трговина немали губитак, која се поготову од овог краја одбила, што трговцима пролазак кроз ово окружије од ајдука осигуран није; трпе местне власти од народа неповољне жалбе и роптања“. Овакво стање, тврди ужички начелник, траје већ осам година, а погоршало се када је народним старешинама одузето право кажњавања криваца. Трифуновић је оваквом оценом, у ствари, протестовао због уставобранитељске политике блажих мера према хајдуцима, сматрајући да је власт на тај начин саму себе онеспособила за заштиту становништва. Зато је ужички начелник захтевао хитне мере против хајдучије, а као посебно важну предлагао је поделу пространог и врлетног Рујанског среза у коме је хајдучија била најзаступљенија. Тиме би, сматрао је Трифуновић, потрага за хајдуцима била олакшана, пошто мањи срезови осигуравају бољу полицијску контролу, а тиме и безбеднији привредни живот. Ужички начелник је и овом приликом тражио давање већих овлашћења полицијским властима у борби против хајдука и јатака.³⁷

32 | АС-МУД-П-ХVI-74/1850.

33 | В. Д. Јовановић, *Министарство унутрашњих дела...*, 34.

34 | Исти, „Државна власт и појединац“, 63.

35 | АС-МУД-П-ХV-79/1849.

36 | Исто.

37 | АС-МУД-П-ХI-84/1860; Ј. Пејин, „Ужички закон и сузбијање хајдучије 1850–1851. године“, УЗ 15, Ужице, 1986, 78.

Попечитељство внутрених дела овога пута није остало глуво на жалбе ужичког начелника, већ је његов предлог 28. марта проследило Државном савету. Наводећи како ужички хајдуци чине злодела и нашим људима и странцима, како приликом потера беже преко границе и добијају потајну заштиту пограничних турских власти, како јатаци у овај уносни посао улазе или из интереса, или га схватају као своју дужност због родбинских веза са хајдуцима, или „из страа и угроженија, да иј не убију, поарају или запале“, Попечитељство је до детаља разрадило предлог закона против хајдучије. Савет га је усвојио 8. априла, уз одређене измене и допуне, а кнез Александар потврдио 13. априла 1850. године. Овај правни акт, донет као уредба, постао је познат под незваничним називом *Ужички закон*.³⁸

У прво време ограничен на Ужички округ, овај закон био је састављен од 11 тачака. Прва је предвиђала, у складу с предлогом Миљца Трифуновића и одлуком Савета, поделу рујанског среза на два дела. Новонастали срезови (Златиборски и Аријски) добили су засебну управу – среског начелника, писара и пет пандура. Тако је хајдучија изазвала административно-територијалну промену, што је представљало јединствен случај у дотадашњој историји Србије.³⁹ Следеће тачке *Ужичког закона* стављале су борбу против хајдука у нарочиту дужност окружног начелника, дајући му при том широка овлашћења. За њихово гоњење, хватање и истребљење додељено му је 40 пандура, с месечном платом од по три, а за буљукбаше од по четири талира. Савет, међутим, није прихватио предлог Попечитељства да окружни начелник ухваћеног хајдука може одмах погубити, без судске пресуде, јер би то представљало знатно одступање од постојећег законодавства. Уместо тога, *Закон* је предвиђао да се сваки ухваћени хајдук преда надлежном Окружном суду, који ће му судити без одлагања; ако му се кривица докаже, биће осуђен на смрт и предат Окружном начелству, које ће ову пресуду, као коначну и извршну, одмах спровести у дело. Пошто су на тај начин пресуде лишаване права на жалбу, Начелство је деловало као преки суд. Исти поступак предвиђен је за „доказане и обелодањене“ јатаке. И овлашћења која је окружни начелник добио у истражном поступку била су веома велика. Он је са 25 батина могао казнити свакога на кога би само посумњао да је јатак; ако му на тај начин не би могао изнудити признање, онда би га извео пред Суд. Казна од 25 до 35 батина чекала је и онога ко у потерама не би доследно извршавао начелникова наређења или би ометао гоњење; уколико би се при том латио и оружја, завршио би пред Окружним судом. *Закон* је даље предвиђао да се све штете нанете од стране хајдука и сви трошкови учињени приликом њиховог хватања надокнађују продајом хајдучких и јатачких имања, по принципу „сви за једног, један за све“. Њихове фамилије, пак, без икакве истраге и пресуде, биће протеране далеко у унутрашњост Србије, без обзира да ли имају непокретних добара или не. Што се тиче ствари и новца ухваћеног или убијеног хајдука,

38 | АС-МУД-П-ХИ-84/1860; Ј. Пејин, „Ужички закон...“, 78–79.

39 | Ј. Пејин, „Ужички закон...“, 80–81; М. Р. Ђенић, н. д., 65.

Закон је легализовао дотадашњи обичај њиховог давања онеме ко одметника ухвати или убије. Предстојећи закон о чиновницима, наводи се у даљем тексту, тачно ће одредити казне за неизвршавање ових правила; у међувремену, они који их некоректно извршавају биће кажњени „према величини његовог злоупотребљенија“. Последња, једанаеста тачка *Ужичког закона*, предвиђала је његову привременост, тј. примену све до коначног уништења хајдучије.⁴⁰

Попечитељство внатрених дела је већ сутрадан, 14. априла, обавестило Ужичко начелство о садржају усвојених правила. Окружном начелнику је наложено да у року од осам дана од пријема овог обавештења изађе у свој округ и обнародује наведена правила у свим срезovima и општинама, да их том приликом јасно прочита и протумачи, како би их чули, схватили и добро упамтили не само кметови и кућне старешине, него и свака особа у кући.⁴¹ Према кнежевом решењу од 17. априла, уредба о хајдуцима имала је да ступи на снагу 15 дана од дана обнародовања. Тај рок је одметницима, заправо, остављен за предају. Уколико би се одазвали позиву власти, били би поштеђени смртне казне и осталих једнако тешких пресуда (мртве шибе и вечите робије). Суд би их, у том случају, осуђивао само на блаже казне. После истека петнаестодневног рока одредбе *Ужичког закона* примениле би се како на оне који се нису предали, тако и на оне који би се убудуће одметнули или јатаковали.⁴²

Уредбом су, према мишљењу Попечитељства, отклоњени изговори којима се правдала неактивност полицијских чиновника. Стога је оно 19. априла издало Ужичком начелству наредбу од 18 тачака, које су се односиле на период после истека рока за предају. Срески начелници ће, према њиховим одредбама, с неколико одабраних кметова и вештака пописати и проценити како имања хајдука, тако и њихове задруге у дотичном срезу, и те ће спискове, заједно са хајдучким задругарима, спровести Начелству. Оно ће, пак, списак имања послати Суду, а укућане хајдука протераће у Крагујевачки, Београдски, Ђупријски, Смедеревски, Пожаревачки или Крајински округ – оставиће им се само одећа, простирка и најнужнија оруђа за земљорадњу, односно за бављење занатом. Исто ће се поступити са имањем и укућанима оних за које се зна да су се одметнули у хајдуке, иако за то још не постоје чврсти докази, као и оних за које Суд донесе пресуду да се казне као јатаци. Ужичко начелство ће протоколарно испитати сваку евентуалну жртву хајдучке пљачке или глобе. Она ће потом на Суду доказати и наплатити своју штету, која ће се намиривати од имања хајдука или јатака продатих на лицитацији. Рачун о трошковима учињеним приликом хватања хајдука Начелство ће, са списком четничких плата, сваког месеца достављати Суду који ће одредити колики ће се део имања хајдука и јатака продати ради њихове исплате. Приватне штете ће се прво подмиривати, тј. имаће преимућство над трошковима. Ако се, међутим, ови не би могли

40 | *Сборник закона и уредба, и уредбени укази издати у Књажеству Србији, V (Од почетка 1849. до конца 1850. године), Београд, 1853, 114–119.*

41 | АС-МУД-П-ХI-84/1860.

42 | Исто.

потпуно исплатити продајом поменутих имања, плате четницима биће издате из државне касе, а остатак ће се, по дотадашњем обичају, подмирити прирезом разрезаним на народ Ужичког округа. Начелник ће се потрудити да сазна ко су хајдуци у његовом округу, одакле су, ко су им јатаци, где бораве у Турској, где највише хајдукују и на којим местима најлакше прелазе српско-турску границу. На таква погранична места, као и она где хајдуци најчешће пресећу путнике, окружни начелник и капетани послаће четнике и лично учествовати у потери. Уколико би у томе, пак, били спречени, народ би сам морао четницима притећи у помоћ. Чак и ако четника не би било а хајдуци се појаве, сељани би одмах морали сами да се окупе и крену на хајдуке. Окружни начелник и среске старешине и сада и убудуће дужни су да четнике и пограничне стражаре често обилазе и строго надзиру, проверавајући да ли своју дужност врше исправно, да не стоје, нарочито четници, у споразуму с хајдуцима и јатацима, да мирним житељима и путницима не чине насиља, глобе и сличне зулуме. Ствари и новац убијених и похватаних хајдука имају припасти онима који су их ухватили или убили, па окружне и среске власти морају о томе строго водити рачуна. Ухваћене хајдуке требало би, по могућству, што подробније испитати о почињеним злочинима па их, заједно са исказима, под јаком стражом спровести Окружном суду. Приликом испитивања лица на која се подозрева да су јатаци и хајдучки помагачи, окружни начелник може, ради изнуде признања, употребити казну батинања само ако је та сумња основана. Уколико се, пак, ради о голом подозрењу, полицијске власти би требало потајно да мотре на таква лица, не би ли их ухватиле на делу. Окружни начелник не сме злоупотребити овлашћења која су му дата и показати „какову рђаву страст“, а стараће се да и срески начелници своје дужности савесно обављају. Сваких седам дана он ће Попечитељству подносити извештај о хајдуцима и мерама које је против њих предузимао, а сваког месеца рачун трошкова учињених приликом потера. Најзад, окружни начелник ће лично извршити сваку судску пресуду изречену хајдуцима и њиховим јатацима.⁴³

Након истека рока за предају, до 17. маја 1850. године ужичком начелнику предала су се 24 одметника. Осталима се тешко улазило у траг, па су се на удару полицијских власти нашли њихови и јатачки сродници. Одмах су почела масовна прогонства.⁴⁴ Чачански округ је маја 1850. године представљао поприште хајдучких напада, потера и јатачких спровода. Студенички капетан жалио се како хајдуци непрестано узнемиравају народ његовог среза, због чега је и наредио потеру.⁴⁵ У трнавском срезу је шесточлана дружина Перише Довијанића⁴⁶ б.

43 Исто.

44 Исто; АС-МУД-П-1-5/1850.

45 АС-МУД-П-1-5/1850.

46 Периша Довијанић, хајдук из Церове (Ужички округ), одметнуо се у лето 1830. У пролеће наредне године ухваћен је и осуђен на робију, али га то није спречило да по издржаној казни поново постане хајдук. (Благоје Радивојевић, „Хајдучки трагови од пре 160 година“, *Зборник радова Народног музеја XXI*, Чачак, 1991, 280–285)

маја увече дошла кући Живане Бечануше у Придворицу. Несрећну жену су, „нападнувши [је] тући и ножевима окол врата бости“, малтретирали тражећи јој 100 дуката цесарских. Она им тај новац није дала, па су јој из куће однели оружје, одећу и мноштво ситница. Не одустајући од дуката, а мислећи да јој је син, они су са собом одвели Живаниног комшију Милана Милутиновића, који се затекао у њеној кући. Окружни начелник је трнавском и драгачевском капетану одмах издао налог за потеру. Први га је 8. маја обавестио да је с народом ишао по планини Јелици до среза Драгачевског, али да одметнике нигде није спазио. Ови су, пак, стигавши до Дупца у Драгачеву, Милана пустили и отишли даље.⁴⁷

Драгачевски старешина је 12. маја 1850. јавио Начелству како су се неколико дана раније у хајдуке поново одметнули браћа Ранко, Миленко и Милош Караца из Доњег Дупца, Милован Велисављевић из истог села, Милутин Радовић и Јеремија Зечевић из Виче у Драгачевском срезу, с тим што је последњи живео у Ивањици (Ужички округ). Капетан је за њима послао свог момка Грујицу, Јована Граорца и дубачког кмета Вукомана Рудинца, са задатком да их потраже и наговоре на предају. До сусрета је дошло кад су се хајдуци враћали с ручка из куће Неша Караце, где је био и Вељко, четврти Ранков брат. Одметници, међутим, не само да се нису хтели предати, него су од ове тројице тражили да положи оружје. У борби која се заподенула хајдуци су тешко ранили Вукомана, који је после дводневног боловања умро. Драгачевски старешина лично је похитао у потеру, али су Ранко и друштво побегли у Студенички срез. Капетан је, пак, тројицу њихових јатака спровео у Чачак (Вељка и Неша Карацу, као и њиховог комшију Вукомана Милића). Том приликом су му Драгачевци, нарочито они који су живели у близини Чемерна, исказали жељу да се и ови и будући јатаци са својим фамилијама протерају у унутрашњост Србије. Одметнути Милош Караца се након пет дана хајдуковања предао и вратио кући. Капетан га није дирао, надајући се да ће тако и остале хајдуке приволети на предају, али га је Чачанско начелство ипак спровело Окружном суду.⁴⁸

Почетком јуна Ранко Караца и његова дружина боравили су на Чемерну, надомак Драгачева. Одатле су се више пута спуштали у Дубац, Ранковој кући, где су долазили на ручак и вечеру. Ту су глобили људе који су у овој планини лети држали и напасали стоку. Тако су Милосава Куртовића из Ласца одсекли на 400 гроша, поручивши му да им новац пошаље одмах, иначе ће му убити четири вола. Поред тога, Ранко је са својим друштвом претукао неке сељаке из Дупца, који су се с њим састајали и о томе извештавали Начелство, запретивши још неколицини да ће исто проћи. Чачанско начелство је својим среским старешинама наредило да народ дижу у потеру, а 3. јуна изашло је пред Попечитељство с новим предлогом – да драгачевски старешина одабере шест ваљаних и добро наоружаних момака и да се с њима погоди за плату, да карановачки поступи исто ако се ова потреба укаже и у његовом срезу, а

47 | АС-МУД-П-ХИ-84/1860; АС-МУД-П-ХИВ-12/1850.

48 | АС-МУД-П-ХИ-84/1860.

студенички да са десет караула дигне по једног стражара и тако формира чете, чији ће припадници бити плаћени колико и за службу на караулама. Граница због тога неће трпети никакву штету, сматрало је Начелство, а четници ће, као потајници, гонити хајдуке све до истребљења. Народу ће, такође, више одговарати да плаћа четнике него да толике дане дангуби у потери, уместо да обавља домаће послове. То су потврдили и сами Драгачевци, који су претходних дана и среског и окружног начелника молили да се установе овакве чете. Њихова молба била је, према оцени Начелства, сасвим умесна, пошто су куће у овим крајевима раштркане, па људи се због тога не могу брзо дигнути у потеру, те стога хајдуци имају времена за бекство на претек.⁴⁹

Мајор Недељковић, начелник среза Драгачевског, 2. јуна 1850. године спровео је под стражом у Чачак нову поворку – десет мушкараца и шест жена, осумњичених за јатаковање Ранку Караџи и његовој дружини.⁵⁰ Истовремено је обавестио окружну власт како је управо због јатака пропала тродневна потеря у коју је дигао народ. Недељковић је сматрао да, поред хајдучких помагача, кршевита и шумовита места на којима одметници бораве чине неизводљивом сваку масовнију потеру. Због тога је, на молбу народа свог среза, установио потајну чету за борбу против хајдука, не питајући претходно о томе окружну власт.⁵¹

Бујање хајдучије у Чачанском округу подстакло је Попечитељство внутрених дела на нове кораке против ове пошасте. Илија Гарашанин је 5. јуна 1850. године писао Државном савету како се Попечитељство надало да ће строге мере у Ужичком и постојећи начин борбе против хајдука деловати и у Чачанском округу, али се преварило у процени. Наиме, већ „више година и по окружију чачанском, које страни које местни људи у скупу и понаособ, путнике и житеље ајдучки нападају, арају, глобе и убијају као и у окружију ужичком, изузимајући само, што је ово у нечем мање“. Пошто су *Ужички закон* и кнежево решење од 17. априла донели користи у Ужичком, Гарашанин је предложио њихово проширење и на Чачански округ. Савет је тај предлог 8. јуна усвојио у потпуности, а кнез га је потврдио 13. јуна 1850. године.⁵²

Уредба о борби против хајдука у Чачанском округу састојала се од 10 тачака. За разлику од ужичког начелника, којем је додељено 40 пандура, чачанском је стављено на располагање 30; њихова плата биће иста, па ће износити по три, односно за буљукбаше по четири талира месечно. Ухваћени хајдук биће предат Окружном суду, који ће му судити одмах, јер се ово дело „свима другима предпоставити има“. Смртна казна досудиће се ономе за кога се докаже да је хајдуковао, али и ономе који се само одметнуо у хајдуке. Пресуда ће се сматрати

49 Исто.

50 Исто. То су били Доњодупчани: Миленко Симовић, Аксентије Котуровићи његове кћерке Ружица и Станија, Марко, Јован и Јела Караџа, Илија Велисављевић и његова кћерка Станојка, Јован Николић, Видосав Живковић и његова кћерка Анђелија, Груица Велисављевић и Стана, жена извесног Вучете, Василије Поповић, парох из Виче, и његов сељанин Милан Радоњић.

51 Исто.

52 Исто; АС, Државни савет, 117/1850, ролна 147.

за коначну и извршну и Окружно начелство извршиће је без икаквог одлагања. Исти поступак предвиђен је за оне који се „докажу и обелодане“ као јатаци. Уколико, међутим, против јатака и хајдучких помагача не би постојали чврсти докази, окружни начелник имао би право, као и његов ужички колега, да им са 25 батина покуша изнудити признање. Ако се ни после тога не би одали, спровео би их Суду на даљи поступак. Телесном казном од 25 до 35 батина могао је казнити и онога ко не би извршавао његове налоге или би му се противио, а уколико би при том пружио и оружани отпор, одговарао би пред Окружним судом. И наредне тачке преузете су из *Ужичког закона* (о наплати штета и трошкова, расељавању кућа и протеривању фамилија, хајдучким стварима и новцу, кажњавању полицијских органа у случају злоупотребе власти, пристрасности или неправедности). Ова правила ће остати на снази све док се не постигне њихов циљ – истребљење одметника.⁵³

Након уредбе о хајдуцима, кнез је 15. јуна 1850. године одлучио да своје решење од 17. априла прошири на Чачански округ – да се „заблуђеници“ најпре позову на предају, па тек онда да се поступи по правилима од 13. јуна. Као и у Ужичком округу, свако ко би се предао у року од 15 дана од дана обнародовања овог решења, избегао би смртну казну, мртву шибу и вечиту робију, које би га иначе стигле; уместо тога, Суд би га осудио на блажу казну. После истека рока за предају, решење од 13. јуна ступиће на снагу, па ће његове последице задесити не само оне који се нису предали, него и оне који би се убудуће одметнули или јатаковали хајдуцима. Попечитељство внатрених дела је истог дана обавестило чачанског начелника о садржају кнежевог решења. Истовремено му је наложило да га, заједно с правилима, по целом округу обнародује тако да их свако може разумети. Начелник нарочиту пажњу треба да посвети објашњавању оних тачака које директно погађају фамилије хајдука: да ће се штете намиривати продајом њихових имања, а оне саме расељавати у друге округе. Зато ће одметничке сроднике позвати да хајдуцима пренесу позив на предају, уз обећање умањења казне. Петнаестодневни рок за предају рачунаће се од оног дана кад начелник на последњем месту обнародује поменути законски акт. Чиновницима Чачанског округа на овај начин указано је веће поверење, али им је и одговорност повећана, па више неће имати никаквих изговора за своју неактивност, сматрало је Попечитељство. Напослетку, оно је Окружном начелству дало упутство како да поступа са хајдуцима и јатацима који се не буду предали након истека предвиђеног рока – упутство које је 19. априла, с незнатним изменама, било послато и Ужичком начелству.⁵⁴

Станојло Петровић, чачански окружни начелник, 19. јуна читао је и тумачио правила од 13. јуна народу Драгачевског среза, након чега је за борбу против хајдука поставио 10 четника. Студеничком старешини је још раније, пре кнежевог решења, наложио да са 10 пограничних караула узме по једног стражара и тако формира чету, с тим да једног од десеторице наименује за

53 | *Сборник закона и уредба...*, V, 254–256.

54 | АС-МУД-П-ХИ-84/1860.

буљукбашу. Овакве мере предузете су ради лакшег опкољавања Чемерна, које би се извршило истовременом акцијом из Студеничког и Драгачевског среза. У осталим срезовима Чачанског округа чете за борбу против хајдука нису формиране, а читање и тумачење правила од 13. јуна завршено је 17. јула – тада су житељи и последњег, Студеничког, среза извештени о њима.⁵⁵ Рок за предају хајдука је, према томе, истицао 1. августа 1850. године.

Мајор Недељковић је обуставио потеру за хајдуцима чим је народ његовог среза био детаљно обавештен о правилима и кнежевом решењу. Одмах су му се предали Милутин Радовић и Јеремија Зечевић. Недељковић их је довео у Чачак и предао Окружном начелству, али их је оно пустило, у нади да ће таквим гестом приволети на предају и осталу тројицу из Ранкове дружине. Ово је учинило тим пре „што је Ранко баш говорио да види шта ће с Милутином и Јеремијем учинити се, па да се и он онда преда.“ Кад се Недељковић 25. јуна вратио у срез, истог дана предао му се и Милован Велисављевић, тако да су у дружини остали само Ранко Караца и његов брат Миленко. Следеће ноћи њих су напали привремени пандури и кмет Мијаило из Дупца, али је резултат овог пушкарања био само избушени гуњ дубачког кмета. Недељковић је, међутим, сазнао да су се Ранко и Миленко 27. јуна ујутру, испраћени од фамилије, преко села Милатовића запутили у Београд, да се предају кнезу и Книћанину. „Средством једног вестника“, Чачанско начелство је од Марка Јелића, начелника Моравског среза у Рудничком округу, добило потврду ове информације. Александар Карађорђевић је, међутим, био у Крагујевцу, па су му се двојица хајдука тамо и предала.⁵⁶

Извештавајући Београд како, након предаје Караца и њихових другова, ниједно лице из Чачанског округа више не хајдукује, Начелство је јула 1850. тврдило да једино Вукадин Шоро⁵⁷ из Дајића (Ужички округ) упада на његову територију, пљачка чобане, отима им коње и ждребад, па их претерује у Турску преко границе Ужичког округа.⁵⁸ Жалећи се 22. јула како Шоро „прескаче у окр[ужије] ово, и чим коме шта са своим друштвом отме или украде, он одма на Јанковом камену, на граници у ср[езу] моравичком прескочи, и у Турску, у Васојевиће пребегне“, чачански начелник се, у ствари, жалио на неактивност свог ужичког колеге. Овај се, међутим, побунио због оваквог „прозивања“ и навео како Шоро и његово друштво не упадају из Турске у Чачански округ само на Јанковом камену, где постоји караула, него то чине и на граници Студеничког среза. Поред тога, ужички начелник тврдио је како су границе Моравичког и Студеничког среза толико простране и планинске, да их Шоро може прелазити и на непознатим местима, тим пре што је у његовој дружини Гајо Маџаревић из Чачанског округа, који познаје места и богазе најподесније за прелазак границе, а чија фамилија још није расељена. Тако се Ужице не само бранило

55 Исто.

56 Исто.

57 То је онај исти хајдук Шоро, чија се петочлана дружина годину дана раније спојила са друштвом Божа Павићевића (види горе).

58 АС-МУД-П-1-7/1850.

од оптужби које су стизале из Чачка, него је директно уперило прст на власт суседне вароши – њен поданик је хајдуке преводио преко границе и она је била та која не испуњава одредбе „Ужичког закона.“⁵⁹

Начелство округа Ужичког је, међутим, и погрешило и претерало. Ужички округ био је легло хајдучије и тамошњи хајдуци су без престанка прелазили час у Турску час у Чачански округ, нарочито у Драгачевски и Студенички срез. Ту су склапали пријатељства с домаћим преступницима, које су радо наговарали на одметање и узимали у своје чете. Чачанско начелство је још крајем јуна било у недоумици шта да ради са имањем и фамилијом Гаја Јовичинца (Маџаревића) из Жаочана, села у Трнавском срезу. Он је претходне (1849) године похарао Маргиту, удовицу Средоја Штављанина из Качулица. То је учинио у друштву с хајдуцима из Ужичког округа, којима је на челу стајао не Шоро, како је тврдио ужички начелник, него Периша Довијанић из Церове. Код Гајове куће пронађен је део плена, али не и Гајо – он је побегао и зимовао ко зна где, а с доласком пролећа одметнуо се у хајдуке и здружио са Довијанићем. Њих двојица су са још неким, властима непознатим друговима, наставили да нападају незаштићене жене, па су тако похарали и већ поменути Живану Бечанушу из Придворице. У Чачанском округу Гајо се после тога није појављивао, нити се у Чачку за њега и друштво више чуло. Његова жена Дуња и двоје ситне деце су, и поред тога, 14. августа (само два дана након доставе Ужичког начелства) протерани у Ћупријски округ. То значи да је Чачанско начелство у време оптужбе која је стигла из Ужица већ било предузело озбиљне кораке за њихово протеривање. Несрећници су са собом у Ћуприју понели само најнужније ствари: одећу, покриваче, простирке и основно покућство, а њихово имање пописано је и процењено на 2683 гроша чаршијска. То није било довољно ни за покривање штете коју је Гајо причинио Маргити и Живани, за шта је било потребно додатних 3000 гроша. Чачанско начелство је 11. септембра 1850. године, одговарајући на оптужбе из Ужица и притисак из Београда, тврдило да су лоповске и хајдучке чете српско-турску границу одувек више прелазиле на територији Ужичког округа, јер су ту „веће шуме окол границе“. Гајо је, осим тога, рођен у долини Мораве, због чега је немогуће да он боље познаје гранична места од Шора и Довијанића, који су рођени поред границе и одавно хајдукују, док се Гајо тек пролетом одметнуо и здружио с неваљалим људима из Ужичког округа. Најзад, Начелство је поткрепљивало своју тврдњу чињеницом да оно „поуздано зна да не може вештии и већиј лопов подчинити се мањем и невештијем лопову.“⁶⁰

Четници које је чачанско Начелство о државном трошку ангажовало за борбу против хајдука били су упуслени до краја јуна, кад су се Караџе предале кнезу. Попечитељство је 18. јула наложило њихово распуштање и, према потреби, ангажовање пограничних стражара за борбу против хајдука који су прелазили из Ужичког округа. Истовремено је наредило да се 31 талир, колико

59 | АС-МУД-П-ХИ-84/1860.

60 | Исто.

је четницима требало исплатити за њихову петнаестодневну службу, изда из имања оних хајдука и хајдучких фамилија због којих су и били постављени. Начелство се 24. јула обратило Окружном суду са захтевом да што пре донесе решење, како би се приступило продаји хајдучких имања и исплати четника. Суд је, међутим, као неопходан услов за то тражио довођење Караца из Крагујевца у Чачак – Ранко и Миленко морали су бити испитани и суочени са остатком друштва, које је већ било у притвору.⁶¹

Сазнавши да су се Караце предале у Крагујевцу, Јован Милинковић и Милић Арсенијевић из Горњег Дупца 18. августа писали су кнезу, изјављујући како су их ови хајдуци и њихова фамилија дуго кињили и нападали, а неке и немилосрдно убијали. Њихове жртве биле су, поред осталих, Милета Миладиновић и Милинко Тодосијевић, док је Ранко лично убио Вука Басару три године раније, а Вукомана Милинковића пролетос. Вукоман је био брат жалилаца, који су овом приликом молили кнеза да зликовце преда Суду ради осуде на „достојну казну“.⁶² Сутрадан је драгачевски старешина писао Начелству како му је народ поднео жалбу против Ранка и Миленка, због чијих се злодела „ни за више година нису у стању поправити.“ Ранку је кнез већ два пута опраштао казну смрти, али се он опет враћао хајдучији и, како мештани Дупца сведоче, народ „најгрознијим начином и онако тиранскиј нападао и злостављао [...] да ни Турци кад су у највећој сили били нису онако чинили“. Он је људе гонио да ору, копају и својим житом засејавају његове њиве, воденичаре је примораво да му без ујма међу жито, док је појединце тако крвнички тукао, „да су многи само живи остали, а за рад никако способни нису“. Поврх свега, Ранко, његов отац и стриц убили су у Драгачевском срезу седам најбољих домаћина. Зато су Драгачевци молили свог среског начелника да им се Ранко и Миленко више не враћају у сажитељство, наводећи како се њих двојица никад неће поправити. Сваки домаћин у срезу због њих је у потери изгубио тридесет златних дана током којих би, да је радио, могао спремити целу зимницу. Ако, пак, дође до помиловања Караца и њиховог повратка у село, сви Драгачевци ће се радије иселити у други округ, него што ће трпети оволики терет и скапавање од глади због два човека, стајало је у жалби кивних сељана.⁶³

Извештавајући Попечитељство 20. августа о жалби Драгачеваца, чачански окружни начелник Станојло Петровић поново је писао Илији Гарашанину да се Ранко и Миленко морају довести у Чачак ради суђења читавој хајдучкој чети. Осим тога, браћа убијеног Вукомана Милинковића су, предајући Начелству своју тужбу, изјавила да, ако Ранко буде помилован, не могу поред себе у селу гледати ни њега ни његову фамилију „и да ће између њи морати јошт крви бити“. Зато је Петровић тражио од Гарашанина да се Ранко, чак и ако га кнез помилује од смртне казне, протера с фамилијом из Чачанског округа „у најдаљи крај

61 Исто.

62 АС-МИД, Судбено одељење (даље С), I-9/1852.

63 АС-МУД-П-XVI-75/1850.

Књажества Србског“. Истовремено је молио да се хајдуцима који су се предали укаже милост.⁶⁴ Обавештен од Попечитељства о случају Караџа, кнез Александар Карађорђевић је 26. августа донео решење да се Ранко и Миленко предају Суду, јер се „свакиј злочинац достојно казнити има“, али да му се пресуда пошаље на разматрање пре извршења.⁶⁵

Ранко и Миленко су септембра 1850. стигли у Чачак, праћени јаком стражом Крагујевачког начелства.⁶⁶ Првостепеном пресудом Суда округа чачанског, која је изречена 21. октобра, Ранко је осуђен на шест, а остала петорица хајдука на по три године робије, укључујући и телесну казну. Пресуда је одређивала да оштећена лица отете ствари добију назад, односно да им се штета наплати од продаје имања свих хајдука, по принципу „сви за једнога и један за све“. Списак оштећених био је подужи – на њему је побројано 14 лица, а укупна штета износила је 2248 гроша.⁶⁷ Поред тога, осуђени су државној каси морали надокнадити плате издате четницима, као и хлеб који су појели у апсу, а фамилија Ранка Караџе имала се протерати у неки други округ.⁶⁸ Ускоро се, међутим, испоставило да су хајдучка имања толико мала и сиромашна, да је Начелство сматрало како се њиховом продајом не може измирити ни трећина учињене штете. Због тога је Петровић у децембру 1850. године писао Попечитељству да ће плаћање четника морати да падне на терет државне касе.⁶⁹

Уплашена за своју судбину и кивна на сроднике који су је довели у овакву ситуацију, Ранкова и Миленкова фамилија поднела је Примирителном суду општине дубачке молбу, која је 7. јануара 1851. достављена Чачанском начелству. Фамилија Караџа, која се састојала од десет кућа, молила је да се Ранко и његова браћа отерају из њиховог села, а да се она сама не протерује. Обећавајући да ће се часно и поштено владати и властима покорни бити, Ранкови сродници тражили су да онај „ко је зло чинио они нека и плаћа“. За целу фамилију Караџа, осим Ранкове куће, јемствовао је Примирителни суд. Са Ранком и Миленком су, пак, у задрузи живела још три брата и четири жене, укупно девет лица, „стања по све убогог“.⁷⁰

Док су се његови рођаци из Дупца борили да остану на својим огњиштима, Ранко је, чекајући пресуду виших судова, 17. фебруара 1851. из апса Окружног суда писао кнезу писмо пуно горчине. Кајући се што је „живот положио и на веру дошао“, хајдук је Карађорђевићу саопштио да му је најжалије „[...] што погибо млад, те ниђе не погибо ће на воици него свезане руке [...] и жао ми је што дођо

64 АС-Лични фонд Илије Гарашанина (даље ИГ), 736.

65 АС-МУД-П-ХI-84/1860; АС-МИД-С-I-9/1852.

66 АС-МУД-П-ХI-84/1860.

67 Овај списак разликовао се од оног који је Чачанско окружно начелство послало Попечитељству 7. августа, у којем се наводи 15 лица и укупна штета од 3.206 гроша.

68 АС-МИД-С-I-9/1852; АС-МИД-В – Деловодник из 1850. године, бр. 2395.

69 АС-МУД-П-ХI-84/1860.

70 АС-МУД-П-ХV-43/1851.

котебе па ме врати натраг у Чачак“. Од целе чете која је заједно хајдуковала, оковани су само он и његов брат, који су једини побегли под кнежев скут. И док остали, пише Ранко, иду у чаршију, он лежи и дан и ноћ у тамници. Окорели злочинац није се жалио на Суд него на среског и окружног начелника, кметове и поједина лица из Дупца који га, наводно, завадише и са Судом. Тврдећи да га капетан и начелник мрзе јер се није предао њима него кнезу, Караца је писао како нису истинити њихови наводи о штети коју су народу причинили он и његова дружина – хајдуци су, према његовим речима, оштетили људе само за петнаестак дуката. Завршавајући своје писаније, Ранко је поручио кнезу како би му имао још штошта казивати, али не може јер му је „мракла свес“ и јер је у апсу „полудио“.⁷¹

Као да је својим огорченим писмом кнезу најавио шта намерава да учини, Ранко је пола месеца касније, ноћу између 5. и 6. марта, „скинувши гвожђа с ногу“, побегао из апса. С њим су утекли његов брат Милош, другови Милутин Радовић и Јеремија Зечевић, као и Вук Ивковић из Пријановића (Ужички округ), притворен због крађа. Милош се, међутим, по савету свога ујака, већ сутрадан предомислио и поново предао Суду. Том приликом је изјавио да су га на бекство приморали Ранко и Јеремија, „само да не би бекство њихово одкрио“. Исто је учинио и претходне године, кад се након пет дана хајдуковања вратио кући, али је због одметања ипак био предат Суду.⁷² Чачанско начелство је среским старешинама одмах издало налог да крену у потеру за бегунцима, па је лопов из Пријановића убрзо ухваћен на гугњанској скели, док је Јеремија Зечевић пронађен у Дупцу и убијен на лицу места. Његово тело је, по наређењу капетана Недељковића, стављено на точак више Примирителног суда, на друму који је из Ивањице водио ка Карановцу.⁷³

Придржавајући се мера из решења од 15. јуна 1850. године, Чачанско начелство је Ранку Караци и Милутину Радовићу оставило петнаестодневни рок за предају. То је поново уродило плодом – Милутин се предао, уз обећање да ће се својски старати да свога друга или убије или подведе четницима. Начелство је и њему и његовој фамилији обећало слободу ако своје обећање испуни, док је у Драгачевском срезу ангажовало 16 момака, груписаних у две чете. Они су 30. априла ступили на дужност, са задатком да гоне и Довијанића и Карацу.⁷⁴ Ранко је, пак, у међувремену образовао нову дружину. Њене чланове требало је што пре наоружати, па злогласни харамбаша није губио време. Истог дана када је Начелство обавестило Београд о Милутиновој предаји и формирању чета (25. априла), Караца је са своја четири друга отео од Сретена Златића две мале, а од Мијаила Арсенијевића из Осаоноце једну дугу пушку.⁷⁵

71 | АС-МИД-С-И-9/1852.

72 | Исто; АС-МУД-П-ХV-43/1851.

73 | АС-МУД-П-ХV-43/1851.

74 | Исто.

75 | АС-МУД-П-И-4/1851.

Сутрадан је, у први сумрак, дошао у механу Кузмана Шолаића у Лиси и изнудио му пет дуката цесарских и четири тестета фишека. Кући Гаје Милутиновића из Осаонице дошао је 3. маја и отео му једну дугу и две мале пушке „и потом у планину умакао“. То је, међутим, било све што је нова чета учинила – 8. маја 1851. године Ранка су, тренутно одвојеног од друштва, у планини Чемерну пронашли четници и убили. Његово тело стављено је на точак, на „удобном месту на углед света“, а одсечена глава послата је Начелству у Чачак.⁷⁶

Задругари Ранка Караџе су још за његовог живота прогнани у Пожаревачки округ. Према процени вештака, вредност њиховог покретног и непокретног имања износила је само 245 гроша и 20 пара чаршијских. Имања свих хајдука из Ранкове дружине нису вредела више од 2061 гроша чаршијског. Та сума, међутим, није била довољна ни за подмирење штета које су хајдуци починили, а камоли за накнаду трошкова. Требало је, наиме, исплатити не само прошлогодишњих 10 четника, који су петнаест дана били ангажовани у Драгачевском срезу, него и 16 нових, који су Ранку дошли главе. Они су и почетком јуна били у служби, па су у више наврата тражили од капетана Недељковића своју мајску и јунску плату, претећи да ће се вратити кући, јер празним обећањима среског начелника више не верују. Чачанско начелство је, и поред тога, тек у јулу од надлежног министра добило одобрење да из своје окружне касе сваког месеца плаћа ових 16 четника, како за досадашњу, тако и за будућу службу.⁷⁷

Девет месеци након што је Првостепени суд изрекао пресуду Караџама и њиховој дружини, 12. јула 1851. године своје решење донео је и Апелациони суд, у време кад су Ранко и Јеремија увелико трунули на точковима. Караџи је незнатно умањена телесна казна, али је зато осуђен на 12 година робије у тешком гвожђу. Његовим друговима казна је удвостручена, па су осуђени на по шест година тешке робије. Врховни суд је 23. јула осудио Ранка на 12 година робије и мртву шибу, али су његови другови ослобођени робије па су се, након издржане телесне казне, имали пустити на слободу.⁷⁸ Последњу реч је, међутим, имао кнез Александар. Он је 21. јула помиловао Милутина Радовића, који се предао и помогао властима у Ранковој ликвидацији, док је осталима телесне казне знатно ублажио 16. јануара наредне, 1852. године.⁷⁹ То је био и коначни крах дружине Ранка Караџе, хајдука који је три године пљачкао, глобио и злостављао народ Чачанског округа.

76 | АС-МУД-П-I-5/1851; АС-МУД-П-VI-52/1851.

77 | АС-МУД-П-XV-43/1851.

78 | Ранкова телесна казна се, према пресуди Врховног суда, састојала од десет пролазака кроз шпалир од 300 момака. Јеремија Зечевић и Милутин Радовић морали су проћи кроз исти шпалир девет пута, малолетни Миленко Караџа и Милован Велисављевић седам, а Милош Караџа, такође малолетан, шест пута. (АС-МИД-С-I-9/1852)

79 | За Милована Велисављевића, Милоша и Миленка Караџу кнез је одредио казну шибе од три пута на место кроз шпалир од 300 момака. (АС-МИД-В-Деловодник из 1851. године, бр. 620; АС-МИД-С-I-9/1852)

Ранко Караџа и његова дружина, на жалост, нису били једини хајдуци који су задавали бриге Чачанском начелству. Откако је у јуну 1850. године *Ужички закон* проширен на Чачански округ, хајдучија је у великој мери изгубила на замаху, мада су одметници из Ужичког округа и даље вршљали по Драгачевском и Студеничком срезу. Поред тога, крушевачки хајдуци, на челу са већ помињаним Јаковом Руденичанином, септембра 1850. године почели су са упадима у суседни, Карановачки срез. Његов старешина је 18. септембра јавио Начелству како је Јаковљева дружина, уз претњу да ће им попалити домове, ученила са по 10 дуката цесарских куриловске кметове Симу, Милутина и Василија, а на истоветну суму су одсекли и извесну бабу Ружицу из истог села. Уцењени су сакупљену суму од 40 дуката морали однети у Крушевачки округ, где се Јаковљева чета непрестано находила, због чега је Чачанско начелство било немоћно у погледу дизања потере за одметницима. С друге стране, власти у Крушевцу тврдили су да Јаковљева чета највише тумара по Карановачком и Студеничком срезу Чачанског округа, и то у селима која се граниче с Крушевачким округом; при том су хајдуци Руденичани целу зиму 1848/49. године провели код извесног Јовице у селу Мекушници.⁸⁰ И док су се начелства у Крушевцу и Чачку препирала у чијем округу хајдуци Руденичани највише бораве, Јаков је свештенику Радовану Шућуру из Курилове поручио да му 1. октобра отвори Цркву грачачку и да га код ње дочека. Свештеник је тога дана цркву отворио, али хајдука није смео сачекати, већ је отишао кући. Сутрадан је на црквеној трпези затекао седам дуката цесарских и сребрно кандило, а на икони пола цванциха.⁸¹

Након зимског загишја, хајдуци су се у Чачанском округу поново јавили у пролеће 1851. године. Док је Ранко Караџа, као што смо видели, након бекства из затвора окупљао нову хајдучку дружину, ноћу између 19. и 20. априла осам хајдука напало је на кућу Риста, Петра и Тоша Јоића у Миросаљцима. Браћу Јоић нападачи су тукли, одневши им 140 дуката цесарских и 30 талира, а у оружју и хаљинама 91 дукат цесарски. Чачанско начелство тврдило је да ови одметници нису из Чачанског округа јер се више у њему нису појављивали, из чега је извело закључак да се ради о ужичким хајдуцима. Зато је о нападу на Јоиће одмах обавестило тамошње Начелство, молећи га да у свом округу постави четнике и за одметницима дигне потеру, која би радила у споразуму с начелником и четницима Драгачевског среза. Чачанско начелство ни овога пута није пропустило прилику да се пожали Попечитељству на власти суседног округа, молећи га за наређење да старешине Моравичког и Ариљског среза обратe већу пажњу на хајдуке који преко њихових срезова упадају у Чачански округ. Ужичани су предузели мере против поменутих хајдука чим је стигла молба из Чачка, али је једини њихов резултат било сазнање да се похара Јоића налази близу границе, на турском тлу. Начелник ариљског среза је о томе писао

80 | АС-МУД-П-Х-138/1850.

81 | АС-МУД-П-И-10/1850.

капетану Недељковићу (18. маја), вајкајући се како су властима због тога везане руке. Попечитељство је почетком јуна дало одобрење да се турској власти пише молба за хватање хајдука и враћање покрадених ствари. Тајни прелазак српских четника преко границе, међутим, није дозволило, сматрајући да би ово било ништа друго него крађа, попут оне која је учињена Јоићима.⁸²

За разлику од драгачевског краја, у којем до краја 1851. године више није било знатнијих хајдучких похара, Студенички срез поново се нашао на удару хајдука. Бранко Душманић, писар начелника среза Студеничког, 4. априла јавио је чачанским властима о поновном одметању и коначном савладавању Јоје Живковића из Брезове.⁸³ Исте године је, након двогодишње паузе, у срез упао харамбаша Божо Павићевић са својом дружином. На њега се Попечитељству жалио и државни саветник Стеван Книћанин, наводећи како овај хајдук малтретира народ око Чемерна и надзорнику његове стоке у планини тражи 120 дуката цесарских, пар пиштоља и двоцевку. Због тога је чачанском начелнику 21. јуна послат налог из Београда да лично крене у потеру, или да то учини неко од његових среских старешина.⁸⁴ Пошто ни капетани ни окружни начелник нису могли испунити овај налог⁸⁵, на чело потере стао је Душманић. Старешинама Студеничког, Карановачког и Драгачевског среза наложено је да му увек буду при руци, нарочито драгачевски капетан, који је за борбу против хајдука већ имао на располагању 16 четника. У августу је у Чемерну погинуо потајник Ђоко Петровић, пандур Чачанског начелства, али не у борби с хајдучима него приликом свађе с Книћаниновим чобанином.⁸⁶ То је, уједно, био и епилог ове потере, јер су Божо и његови хајдуци и овога пута успели да умакну.

У пролеће наредне године, из Крушевачког у Чачански округ поново су упали Јаков Руденичанин и његов друг Марко Казновић. Они су се крајем маја појавили у Карановачком срезу, у близини Курилове, поручивши житељима овог села да ће их одсећи на глобе. Потом су (30. маја) насилно одвели у планину пароха Михаила Аћимовића, његовог брата и братучеда и под претњом смрћу оглобили их са 60 дуката цесарских. Харамбаша Јаков таоце је пустио тек кад му је парохов брат Вукосав донео 40 дуката цесарских, али је ипак наредио да

82 | АС-МУД-П-VI-36/1851.

83 | Живковић је одлучио да се преда властима након што га је срески пандур Вукоман Драганац убедио да ће му измолити помиловање због одметања. Заједно с Вукоманом хајдук је, наоружан, пошао капетану, али се успут предомислио и покушао да убије пандура. Овај га је због тога ликвидирао на лицу места. (АС-МУД-П-V-12/1851)

84 | АС-МУД-П-VIII-43/1851.

85 | Будући да се припремало премештање окружних надлештава из Чачка у Карановац, Станојло Петровић је био заузет надгледањем градње нових здања у овој варошици. Чачанско Окружно начелство и Окружни суд преселиће се у Карановац 1853, али ће се шест година касније вратити у Чачак. [Драгомир С. Поповић, „Чачак у прошлости“, *Чачак у прошлости. Студије и путописи* (приредио Родољуб Петровић), Чачак, 1993, 40]

86 | АС-ИГ-766; АС-МУД-П-VIII-43/1851.

му се остатак уцене што пре исплати.⁸⁷ Чачанско начелство образовало је чету од осам људи за борбу против овог хајдука и његовог друштва, али су они током лета 1852. углавном боравили у родном, Крушевачком округу.⁸⁸

Име злогласног Јакова Руденичанина поново је одјекнуло Карановачким срезом с јесени 1852. године.⁸⁹ Ноћу између 6. и 7. октобра кући Марка Петровића из Адрана дошли су Димитрије Борисављевић, капелан протојереја карановачког, Живко Гвозденовић из Крушевице, Тимотије Илић и Димитрије Крсмановић из Карановца и Глиша Марковић из Ушћа. Они су, користећи име чувеног харамбаше, домаћина тукли и злостављали све док им није дао кесу у којој је било 135 дуката цесарских. Карановачки старешина ухватио је све преступнике осим Живка Гвозденовића, који је утекао од куће чим је сазнао да је његово друштво похапшено. Димитрије Борисављевић је успео да побегне из среског апса тако вешто да га стражари нису ни приметили. Због тога је капетан 10. октобра спровео Начелству у Чачак само тројицу ухапшеника: Тимотија Илића, Димитрија Крсмановића и Глишу Марковића. Тимотије је приликом испитивања казао да су он, Борисављевић, Вук Симанић из Карановца и Илија Ђорђевић из Мршинаца (Трнавски срез), прошле јесени с капелановим рођаком, хајдуком Перишом Довијанићем, и његовим другом Гајом Јовичинцем у Бечњу (Руднички округ) „знаменито поарали“ неког Катанића, који је у качари код казана пекао ракију. За саучесништво у овој акцији хајдуци су дали сваком помагачу по 480 гроша чаршијских и отишли у шуму, а ови својим кућама. У Бечњу су, заједно с Јовичинцем, Довијанићем и Симом Раленчевићем из Катрге, од Јанка Обрадовића и његове снахе Анке отели у новцу и стварима преко 6000 гроша чаршијских.⁹⁰

Чачанско начелство, на чијем је челу од 13. октобра 1852. године стајао Данило Стефановић, одмах је издало распис свим окружним начелствима да обрате највећу пажњу на одбеглог Димитрија и Живка. Будући да је капелан, родом из Нове Вароши, имао родбину у Турској код које се могао склонити, Начелство је молило надлежног министра да код турске власти предузме

87 | АС-МУД-П-Деловодник из 1852. године, бр. 1778 и 1857; АС-МУД-П-ХИП-7/1852. Као сведок током полицијског ислеђења над бившим куриловским кметом Милутином Маричићем, парох Аћимовић је 6. јуна 1852. године рекао да су њега и његову браћу хајдуци оглобили јер је Јакова показао кад је у Маричићевој кући био на јатаклуку. Харамбаша је ту заиста провео време од 13. октобра до 1. новембра претходне године, због чега је кмет осуђен на шест година робије. (АС-МИД-С-III-220/1854)

88 | АС-МУД-П-Деловодник из 1852. године, бр. 1778, 2157 и 2834; АС-МУД-П-VIII-104/1852.

89 | Занимљиво је да је карановачки старешина децембра 1852. узроке хајдуцији у своме срезу видео у укореењавању картања, банчења и ленствовања, тврдећи да се народ у многим селима толико навикао на јатаковање хајдуцима, да ће се тешко од тога одвићи, „јер је свој тој слободи и преступленију прекомерно пиће средственик“. (АС-МУД-П-XI-2/1853)

90 | „Србске новине“ бр. 29, 13. III 1854.

неопходне кораке за хватање ових лопова и њихово враћање у Србију.⁹¹ Борисављевић, међутим, није зимовао у Турској. Под притиском потере, он је побегао у Ужички округ и „ту се ајдуковању предао“, пронашавши велики број саучесника.⁹² Крајем децембра виђан је у Карановцу и селима истог среза, због чега је дигнута потера и у помоћ позвано Рудничко и Ужичко окружно начелство.⁹³ Димитрија су, међутим, 8. јануара 1853. ухватили сељани Ласца у Трнавском срезу, који су се окупили код казана свога мештанина Ђока Планића. Видевши га наоружаног, они су га упитали ко је и одакле је. Димитрије се представио као ортак неког чарукције из Чачка, али му ови нису поверовали већ су га, са моткама у рукама, оборили на земљу и везали. Капелан је потом предат Чачанском начелству, где је затворен у апс и стављен у тешки оков.⁹⁴

Пошто је Димитрије ухваћен, јануара 1853. године на слободи је из његове дружине остао још само Живко Гвозденовић. Он се, усамљен, крио на тавану своје куће у Крушевици, где су га пронашли потерници. Иако је успео да им побегне, није имао куд, већ је ноћу између 9. и 10. јануара, код свог подрума, наишао на стражаре Алексу Зоговића и Миладина Жарковића. Они су га убили, а његово тело је сутрадан, по наредби карановачког начелника, стављено на точак.⁹⁵

Након хватања Димитрија Борисављевића и убиства Живка Гвозденовића, Чачански округ био је миран до маја 1853. године. Тада су ухапшени и затворени Сима Раленац из Катрге (Руднички округ) и Илија Поповић из Мршинаца (Чачански округ). Као јатаци Гаје Јовичинца и Перише Довијанића, они су крајем месеца предати Окружном суду. Неколико дана касније, 31. маја, шест непознатих хајдука ударило је на Чемерну на колибе Јована Томовића и његова два рођака из Ласца, одсекавши их за сваку колибу са по 30 цванциха и једну ризму фишека. Закључивши да је ово, највероватније, извршила Шорова и Божова дружина, Начелство је одмах предузело неопходне кораке за потеру.⁹⁶ Следеће ноћи, не сачекавши да им Јован донесе одсек, исти хајдуци су му из Чемерна отерали 13 говеда у Турску, у погранично село Буђево.⁹⁷ У јулу су двојица пандура карановачког старешине, уз помоћ неколико људи, дошла главе хајдуку Јовици Ђорђевићу из Каменице, који је болестан лежао у планини близу своје куће. Хајдуково тело је, према наређењу среског начелника, стављено на точак у планини Кобасици, а његове ствари и новац раздељени су пандурима који су га убили и који су, истовремено, похватили његове јатаке.⁹⁸

91 | АС-МУД-П-I-57/1854; АС-МУД-П-I-10/1852.

92 | АС-МИД-С-I-10/1855.

93 | АС-МУД-П-I-12/1852.

94 | АС-МУД-П-I-57/1854. Димитрије ће више од годину дана чамити у апсу Чачанског суда, а његовим саучесницима из Ужичког округа судиће се у Ужицу. (АС-МИД-С-I-10/1855)

95 | АС-МИД-С-I-10/1855.

96 | АС-МУД-П-X-8/1853.

97 | АС-МУД-П-X-7/1853.

Након јесењег и зимског затишја, пролеће 1854. године донело је Чачанском округу нови, снажни налет хајдучије, који ће трајати током целе године.⁹⁹ Најгоре је било у Студеничком срезу, где је долазило до учесталих одметања, иако тежа кривична дела нису вршена све до маја. На Благовештењском сабору код Градачке цркве, након убиства механџије из Рудна, у хајдуке се одметнуо Димитрије Дражинац из Дражинића, пандур карауле рашке. Након тога је, највероватније, утекао у Турску.¹⁰⁰ Почетком априла од власти су се одметнули Ника Веселиновић и Илија Петровић из Беле Стене, Зарија Вуковић из Баљевца и Радован Вуковић, сви из општине баљевачке. За време свог једномесечног хајдуковања опљачкали су у стварима, новцу и оружју седам лица, међу којима једну удовицу (вредност отетог плена износила је укупно 877 гроша и 10 пара чаршијских). Поред тога, баљевачки одметници уценили су двојицу већ опљачканих жртава, али нису дочекали да покупе уцену – убрзо су похватани и 10. маја предати Окружном суду.¹⁰¹ Истог месеца у хајдуке су се одметнули Милоје Бажалац из Бажала, Гвозден Пројовић из Бзовика и Данило Џода и Луко Андрић из Рудња. Опленивши неколико мештана Врањева, Гобеља и Рудња у новцу, оружју и храни, новопечени одметници почели су залазити и у Ужички округ. Не задовољивши се задобијеним пленом, неколико лица из Врањева и Рашке уценили су новцем, одећом, барутом, зејтином и дуваном, али је Чачанско начелство уверавало надлежног министра да ове уцене неће бити издате.¹⁰²

Поред ових, „домаћих“ хајдука, Студеничким срезом су маја 1854. године крстарили и одметници из других крајева. Тако су, ноћу између 17. и 18. маја, браћа Стефан и Рајко Радовић, пореклом из Црне Горе, са својим другом Спасојем Тошовићем, такође Црногорцем, у дубочичкој механи напали пандура среза студеничког, који се с поштом враћао из Карановца. Ови хајдучи,

- 98 | АС-МУД-П-VII-22/1853; АС-МУД-П-X-6/1853. Један од ухваћених јатака, Милосав Терзић из Брезне, умро је у апсу, док се његов земљак Ђорђе Моравчић правдао да је хајдуку морао осам дана јатаковати, јер му је овај отео дете. Суд округа чачанског га је, међутим, јануара 1854. осудио на смртну казну и дизање на точак, док су се фамилије обојице јатака имале протерати из чачанског округа. Кнез је наредног месеца смртну казну за Моравчића заменио вечитом робијом у тешком гвожђу, док је остатак пресуде Првостепеног суда остао неизмењен. (АС-МИД-С-I-58/1854)
- 99 | У списку кривичних предмета Министарства правде из 1854. године, од 270 лица 203 су била окривљена за хајдуковање, крађе, похаре, јатаковање и нападање. Од свих криваца, коначном пресудом, на смрт осуђено је 89 лица, од којих су 74 помилована кнежевим решењем. [АС-Збирка Мите Петровића (даље ЗМП) 8177]
- 100 | АС-МУД-П-IV-64/1854. Ни годину дана касније полицијска власт није успела да га ухвати, иако је знала да он долази у кућу своје фамилије, која је то упорно порицала. Зато је Чачанско начелство у мају 1855. предложило да се Димитријева фамилија протера из Дражинића, али је из Београда стигла препорука да се употребе друга средства за хватање бегунца. (АС-МУД-П-Деловодник из 1855. године, бр. 2266)
- 101 | АС-МУД-П-IV-66/1854.
- 102 | Исто.

тек однедавно одметнути од власти, пандуру су отели велики белокораст нож и малу пушку, па утекли у планину Чемерно. Ту их је, међутим, стигла потеря, у којој су ђаковачки кмет и тројица његових сељана ранили Рајка. Хајдук се након тога предао арендатору Чемерна, али га је овај одвео студеничком капетану, који је на лицу места извршио пресуду и Рајково тело ставио на точак. Спасоје је у потери лакше рањен, па је са Стефаном успео да преко Мораве умакне у Крагујевачки округ.¹⁰³ Крајем истог месеца, седморица непознатих хајдука ударила су на кућу Вучете Кисовца из Боркова. Пошто домаћин није хтео да им отвори врата, пуцали су на њега и домаћицу; ранили су обоје, а жена је од задобијених рана умрла.¹⁰⁴ Месец дана касније, 28. јуна, седам, хајдука (можда истих) напало је на кућу Алексе Маричића из Милића, опленивши му у новцу, оружју и стварима 1374 гроша чаршијска.¹⁰⁵

У Карановачком срезу полицијска власт је у лето 1854. године дошла до занимљивог открића. Најпре су, 4. маја ноћу, кући Димитрија Радовановића из Ратине дошли лопови, провалили врата и отели му дугу пушку и 170 гроша чаршијских женског накита. Потом су, наредне ноћи, покушали да провале у кућу Алексе Зоговића из Крушевице. Зоговић и његов слуга Јован запуцали су на уљезе, али су ови Јована ранили, па потом утекли.¹⁰⁶ У јулу је, међутим, Чачанско окружно начелство сазнало да су управо Зоговић, Јован и два одбегла апсеника Окружног суда – већ помињани Димитрије Крсмановић и Сима Раленчевић, који су били окривљени због крађа и јатаковања хајдуцима – похарали Димитрија из Ратине. Том приликом Димитријев синовац је ранио Зоговићевог слугу, па је овај, да би прикрио траг, увече пуцао из своје куће. Кад су кметови и сељани тамо дошли, Јован је лежао рањен, а Зоговић причао како су их напали хајдуци. Алекса Зоговић се, као што смо видели, 1849. године одметнуо од власти, па се предао пошто је убио хајдука Милету Руденичанина. Кнез га је због тога ослободио сваке казне, после чега је Алекса употребљаван као четник карановачког капетана. На тој дужности убио је још неколико хајдука, као Марка Казновца¹⁰⁷, Живка Гвозденовића и Јовицу Ђорђевића, добивши за то и

103 Исто; АС-МУД-П-VII-42/1854; АС-МУД-П-IX-44/1854. Стефан је ухваћен на илинданском панађуру у Ваљеву, а Спасоје код свога јатака Мијаила Госпавића у Крагујевачком округу, где је лечио рањену ногу. Сва тројица су у августу стражарно спроведена на даљи поступак Чачанском окружном начелству, а Окружни суд је 18. новембра донео пресуду: да се Спасоје стреља и његово тело стави на точак, да се малолетни Стеван казни шибом девет пута на место кроз 300 момака или осам година робије у тешком гвожђу, а да се Мијаило ослободи услед недостатка доказа. Кнез је, међутим, 15. фебруара 1855. године Спасојеву смртну казну заменио вечитом робијом у тешком гвожђу. (АС-МИД-С-IV-179/1854)

104 АС-МУД-П-IV-67/1854.

105 Исто.

106 АС-МУД-П-IV-66/1854.

107 Казновац је био друг Јакова Руденичанина, а убили су га Алекса и његов друг Миладин Жарковић у новембру 1852. године. (АС-МУД-П-I-11/1852)

награду из државне касе. Међутим, борећи се против хајдука, овај младић бујне нарави чинио је скоро иста недела као и сами хајдуци. Подвргнути испитивању, и он и његов слуга признали су да су извршили не само напад на Димитрија Радовановића, него и друга, бројна недела. Тако су сељацима заклали и појели велики број волова, јагњади и оваца, крали им новац, брашно, со, одећу и друге ствари. Сељани Чибуковца су се претходне, 1853. године, због Алексиних крађа жалили крушевичком кмету Ристи Виријевићу, тражећи да се изврши претрес Зоговићеве куће. Кмет им је, међутим, одговорио да то не може учинити, иако је додао како му је „познато да Зоговић туђу стоку коље, по томе што је он сам видио да је Алекса 20–30 говеди заклао“. Виријевић је тврдио да Алекси то нико не би смео ни споменути, пошто се он „никога не бои“. Чак је запретио жалиоцима да ће бити „сви батинати“ ако Зоговића буду тужили властима.¹⁰⁸

Ни Драгачевски срез није био миран у пролеће 1854. године. Тројица хајдука су 26. маја ухватила сина Мијаила Рудинца из Дупца, тражећи му дугу пушку. Овај се с њима почео инатити, па су хајдуци, не успевши да до оружја дођу милом, то учинили силом – један од њих расекао је Мијаила ножем по глави, узео му пушку и побегао с друштвом у шуму.¹⁰⁹ У јуну су, на путу код села Каоне, жену Мијаила Ђурића из Дупца пресрела седморица хајдука и тражила јој ракије, наредивши јој да једном сељаку из Каоне поручи да им зготови вечеру. А Богосава Главоњу из Виче, који је истерао говеда на пашу, у планини Змајевцу напали су хајдуци Милосав Урошевић, Млађен Јовановић и Раде Крстић из Рођевића (Карановачки срез). Богосаву су отели малу пушку и тражили да им набави барута, олова и кремена.¹¹⁰

Милосав и Младен из Рођевића били су уписани у народне тобције, али су се 20. маја одметнули у хајдуке јер нису хтели ићи на егзерцир. Карановачки старешина их је ухватио и предао Начелству, а оно 23. јула Суду округа чачанског. Хајдуци су признали читав низ престапа које су у Рођевићима учинили првог дана одметања, отимајући мештанима овог села оружје, муницију и опрему. Рада Крстића, кога су затекли на спавању, пробудили су и потерали са собом у хајдуке. Након тога су сва тројица наставила да пљачкају своје мештане, па се упутили ка планини Змајевцу, где су напали поменутог Богосава Главоњу. Овде су Рада пустили да се врати кући и он је, након једнодневнoг одметања, отишао капетану и испричао све о делима Урошевића и Јовановића. Њих двојица су, пак, продужили с насиљима у Рођевићима, Врдилама и Дедојевцима. Пресретали су људе на путу и пљачкали их, везивали, тукли, скидали им опанке с ногу, да би се на крају удружили с хајдуцима Вуком Симонићем и Марком Игњатовићем. У новом друштву наставили су с насиљима. Крали су јагњад, овце и прасад, у

108 | АС-МУД-П-IV-68/1854. На читавом Балканском полуострву неретко се дешавало да бивши хајдук постане пандур или да чувар реда одржава тајне везе с хајдуцима. (В. Д. Јовановић, *Министарство унутрашњих дела...*, 212-213)

109 | АС-МУД-П-IV-66/1854.

110 | МИАЧ-НОЧ-Ч-К2-ф. 13.

подрумима вино и ракију, со и брашно, кошуље и гаће.¹¹¹ Њихово хајдуковање, међутим, није дуго трајало. Марка Игњатовића из Бањице (срез трнавски) јула 1854. ухватио је трнавски капетан Јован Смиљанић и предао га Чачанском начелству, а оно Окружном суду.¹¹² Ухваћени су и Милосав, Младен и Раде. Осуђени су и спроведени у Топчидер, имање им је распродато, а фамилије протеране 1855. године.¹¹³

Од свог хапшења у јануару 1853. године, карановачки капелан и хајдук Димитрије Борисављевић више од годину дана лежао је са друштвом у апсу Суда округа чачанског. Ту су, чекајући пресуду, чамили и поред признања своје кривице, а капелану је, без икакве правне основе, обријана велика црна брада. Озлојеђени оваквим поступцима власти, затвореници су почетком априла 1854. провалили апс, побегли и поново се одметнули у хајдуке. Глиша Марковић, Димитрије Крсмановић и Сима Раленац су се, међутим, већ крајем маја предали у Ушћу Александру Николајевићу, помоћнику Начелства округа крушевачког, који им је, без икаквог овлашћења, обећао да ће их кнез помиловати и пустити на слободу. Проблем је настао када су хајдуци одбили да положи оружје, због чега њихова предаја није била потпуна. Сматрајући да је Николајевићев чин „крајње неразуман“, Попечитељство внатрених дела је 15. јуна наложило Крушевачком начелству да их одмах похпси и под јаком стражом спроведе Суду округа чачанског. Начелник Крушевачког округа трудио се да „лепим начином“ приволи хајдуке на предају оружја и покоровање власти, али су они изјавили да „оружје никако предати нећеду нити да више под Судом бити и гвожђе носити могу“. Кнез је 26. јула тражио да се ови, ако неће милом, натерају на предају силом, а да се Николајевић због свог поступка најстроже укори.¹¹⁴

У међувремену се, на Видовдан, у Сирчи предао Димитрије Борисављевић, након што му је Марко Јелић, начелник Моравског среза у Рудничком округу, „пред целом обштином сирчанском“ обећао да ће га предати лично кнезу. Борисављевић је 25. јуна доведен под стражом Александру Карађорђевићу у Брестовачку Бању, али је кнез решио да га помилује једино за бекство из апса и поновно одметање у хајдуке. Кад му је одбијена молба да пресуду очекује на слободи, Димитрије је преклињао да га не враћају Чачанском суду, „од ког је онолика зла искусио, и који би и свирепије јошт с њим поступао сад после бегства“. Кнез је ово уважио и наредио да се и Борисављевић под стражом пошаље у Крушевац, где ће у апсу Начелства бити држан до даље одлуке из Београда, с тим да Суд округа крушевачког без одлагања пресуди овај предмет.¹¹⁵ Најзад, и Вук Симонић се у августу, посредством крушевачког окружног начелника,

111 Исто; АС-МУД-П-IV-68/1854.

112 АС-МУД-П-IV-68/1854.

113 АС-МУД-П-Деловодник из 1855. године, бр. 5479; МИАЧ-НОЧ-Ч-К3-ф. 6; АС-МУД-П-I-125/1856.

114 АС-МИД-В-II-110/1854; АС-МУД-П-III-84/1862.

115 АС-МИД-С-I-10/1855; АС-МУД-П-III-84/1862.

предао кнезу на милост. Карађорђевић је и њега помиловао за последње бекство и одметање, па га је послао у апс у Карановац, где су се од 1853. године налазили и Начелство и Суд округа чачанског.¹¹⁶

У исто време је и Гајо Јовичинац из Жаочана, који је хајдуковао с Перишом Довијанићем из Ужичког округа, пао властима у руке. Пошто је истовремено учествовао у неким похарама с Димитријем Борисављевићем и његовим друштвом, Суд округа чачанског тражио је у лето 1854. да му се ови приведу из Крушевца, како би се извршило неопходно суочење. Тај захтев је додатно био оправдан чињеницом да су истом Суду 26. јула спроведени Алекса Зоговић и његов слуга Јован, који су били у вези са Крсмановићем и Раленчевићем из капелановог друштва.¹¹⁷ Борисављевић, Крсмановић, Марковић и Раленчевић, међутим, нису ни били у апсу, већ су боравили у једној механи и у згради Начелства у Крушевцу, под надзором окружног начелника Радована Петровића. Сведоци су касније причали да су хајдуци, увек наоружани, сасвим слободно шетали по вароши, сами и у групи, ишли до реке Расине, као и кући помоћника Николајевића, па и самог окружног начелника, забављајући се чак и у лову!¹¹⁸ И то није било све – искористивши заузетост особља Начелства, они су 14. августа побегли из Крушевца и поново се обрели у шуми. Иако су Крушевљани покушали да их похватају и спрече њихов прелазак у Чачански округ, капеланови хајдуци су се 19. августа појавили у Карановачком срезу. То су вече дошли кући Димитрија Кочобије из Јарчујака коме су, уз помоћ батина, отели нешто новца, оружја и муниције. Три дана касније су у новцу, одећи и ракији опљачкали Николу Лекића из Маглића.¹¹⁹ Почетком септембра напали су Милету Грмаљевића, механцију у селу Мељаници. Несрећни човек, изударан кундацима од пушака, морао им је дати око 300 гроша чаршијских, што су хајдуци прославили напијајући се ракије у његовој механи.¹²⁰

Сазнавши за бекство Борисављевића и дружине, Начелство округа чачанског одмах је у потеру послало свог помоћника Ристу Туцаковића. Стигавши 8. септембра у манастир Студеницу, он је од кметова који су били на сабору сазнао да се одметници врзмају око Чемерна, Кобасице, Дугог Брда и Ђаковачке планине. Одмах је распоредио тајне страже, па су хајдуци ноћу између 10. и 11. септембра набасали на једну код Ибра, где се налазила ушћанска скела. Упркос јакој киши и потпуном мраку, пандур Начелства Вукоман Драганац ранио је Раленца у лево раме, после чега су одметници прешли у Јошанички срез. Како им је потера једнако била за петама, 13. септембра вратили су се у Студенички срез, али су се за њима одмах дигла села Брезово, Ђаково и Ушће, потом и Полумир, Одмење, Камењани и Боровци. Па ипак, претресање кућа, зграда и целе околине

116 | АС-МИД-С-І-10/1855; АС-МУД-П-VII-37/1854.

117 | АС-МУД-П-III-84/1862.

118 | Исто.

119 | Исто; АС-МУД-П-IV-69/1854.

120 | АС-МУД-П-IV-70/1854.

није било крунисано успехом, и кад је изгледало да је ствар потпуно изгубљена, потерницима је помоћ стигла с неочекиване стране. Туцаковићу је 16. септембра у шуми близу Студенице дошао Глигорије Марковић, изјавивши да жели да се преда и обећавајући да ће донети главе својих другова, само да му се живот опрости. Тек што је помоћник примио Марковићеву предају, стиже му вест да се хајдуци налазе у селу Ушћу, у једној празној кући. Туцаковић је одмах пошао тамо са четом од 100 људи, водећи пред собом Глигорија. Опкољени, хајдуци нису имали другог избора него да се предају, а пандур Вукоман, брезански кмет Стеван Браовић и четворица Студеничана одређени су да их спроведу у Карановац. У Бресничкој планини, међутим, сва тројица хајдука побијена су приликом покушаја бекства. Сваки је на месту своје погибије дигнут на точак, док је Глиша Марковић предат Окружном суду. Начелство је за њега молило милост јер је, поред помоћи коју је пружио потерницима, приликом предаје „истините знаке покајанија показао“. Његови сажитељи су тврдили да је он честит младић, наведен на зло од стране свог полубрата, хајдука Димитрија Крсмановића.¹²¹

После погибије Борисављевића, Раленчевића и Крсмановића, Суд округа чачанског је 24. новембра 1854. донео пресуду да се Тимотије Илић, Вук Симонић, Илија Ђорђевић, Глигорије Марковић, Гајо Јовичинац, Милисав Лазовић, Иван Маџар и Периша Довијанић, кад се ухвате, као лопови, хајдуци и јатаци, побију из пушака и ставе на точкове, да се њихове фамилије протерају, а имање употреби за подмирење оштећених лица и трошкова државне касе. Кнез је 21. фебруара наредне године смртну пресуду свим осуђеницима преиначио у вечиту робију у тешком гвожђу, док је Глигорија Марковића ослободио казне.¹²² Алексу Зоговића и његовог слугу Јована Карађорђевић је помиловао. И њих је, уместо смртне казне, на коју их је 23. септембра 1854. године осудио Првостепени суд, чекала вечита робија у тешком гвожђу, а Алексину фамилију потуцање по туђини.¹²³

Након савладавања Борисављевићеве дружине и затварања преосталих ухваћених хајдука, Чачански округ је, бар за неко време, могао да одахне. Иако у архивској грађи Министарства унутрашњих дела постоји огромна празнина за 1855. годину, може се закључити да је управо тада у овом делу Србије завршен

121 Исто; АС-МИД-В-III-54/1854. Пандур Вукоман, кмет Стеван и још седморица потерника за свој труд добили су награду из државне касе. Помоћнику Туцаковићу кнез је изјавио своју благонаклоност, док је крушевачки окружни начелник Петровић 1857. године кажњен премештајем и одузимањем чина за један степен (АС-МИД-В-III-87/1854; АС-МУД-П-Деловодник из 1854. године, бр. 3460).

122 АС-МИД-С-III-374/1855. Чачанско начелство је у званичним новинама, извршавајући остатак пресуде, за 23, 24. и 25. јун 1855. објавило јавну лицитацију добара Борисављевића, Симонића, Гвозденовића и Јовичинца, која су процењена на укупно 15.642 гроша чаршијска („Србске новине“ бр. 62, 2. VI 1855).

123 АС-МИД-С-IV-28/1854; АС-ЗМП-8177. Зоговић се у јуну 1856. докопао слободе, али је ликвидан веома брзо (АС-МИД-В-III-13/1856).

први хајдучки циклус друге половине 19. века. Те године пао је и последњи велики хајдук овог доба, Јаков Руденичанин. Ухваћен у Карановачком срезу и предат Суду округа чачанског, Јаков је 6. јуна, по судској пресуди, убијен и стављен на точак.¹²⁴ Власти Чачанског округа су се, најзад, могле вратити уобичајеним пословима. *Ужички закон* је, истина, и даље био на снази, питање хајдучких имања и фамилија и даље је било на дневном реду, али су полицијски извештаји, упућени надлежнима у Београду, наредних година ретко помињали нове одметнике. Међутим, узроци хајдучије нису отклоњени, као што ни држава није ојачала своје оружано присуство и контролу у забаченим и немирним крајевима. Због тога су се одметници само притајили, па је покретање новог хајдучког циклуса у југозападној Србији било само питање времена.

Haiduk Life in Cacak Region in the Mid XIX century

In spite of the fact that its main characteristic was resistance to Turkish rule, haiduk life always had a very prominent feature of robbery since its beginnings in the 15th century.

That was the reason it existed, with big support in the folk, even after founding new Serbian state, endangering authority of its own national rule. Karadjordje's and Milos's strict measures could not abolish it, so even constitutionalists had to fight against it.

In Uzice Region haiduk life broke out in 1844 while in Cacak Region it became massive in 1848. For the next following years in Karanovac District it was Ranko Karadza from Dubac, Jakov Rudenicanin from Krusevac Region and Aleksa Zogovic from Ribnica, while Bozo Pavicevic from Turkey disturbed people in Studenica District. As Dragacevo was also attacked by haiduks, authorities of Cacak Region engaged Chetniks and arouse people in chase in Cemerno, Troglav and Kobasica.

Affected by new wave of haiduks, constitutionalists brought so called Uzice law, the first lawful document completely devoted to this matter. At the beginning its regulations referred only to Uzice Region, but they were implemented in Cacak Region the same year. Positive consequences of this law could be seen very fast, although there were new outlaws in Karanovac District (Dimitrije Borisavljevic and his company).

124 | Седморица људи, најзаслужнијих за хватање „многгодишњег ајдука“, награђени су његовим стварима и новцем; а преосталих 13 лица, која су се такође истакла смелошћу и хитрином, кнез је у августу одлучио да награди са по једним дукатом из државне касе (АС-МУД-П-Деловодник из 1855. године, бр. 2487; АС-МУД-П-1855-Пов. грађа - несређена; АС-МИД-В-П-228/1855).

Police forces managed to arrest or kill the greatest number of outlaws in the following years. Death of Jakov Rudenicanin, the last great haiduk – outlaw of that time (1855), marked the end of haiduk cycle which disturbed Uzice and Cacak Regions in the mid XIX century.

Olivera MILOSAVLJEVIC, M.A.

Le brigandage dans le canton de Cacak au milieu du XIXème siècle

Bien que sa caractéristique primordiale fut la résistance au pouvoir turc, le brigandage posséda aussi dès son apparition au XVème siècle une composante de bandits nettement prononcée. De là, avec un fort soutien parmi le peuple, elle continua d'exister même après la fondation de l'état serbe de siècle nouveau, menaçant l'autorité de son propre pouvoir national. Les mesures strictes prises par Karadjordje et Milos ne réussirent pas à l'extirper, aussi contre elle durent se battre également les défenseurs de la constitution.

Dans le canton d'Uzice, le brigandage éclata dès 1844, tandis que dans celui de Cacak elle obtint un caractère massif en 1848. À travers le canton de Karanovac sillonnèrent cette année-là et durant les années suivantes Ranko Karadja de Dubac, Jakov Rudenicanin du canton de Krusevac et Aleksa Zogovic de Ribnica, tandis que Bozo Pavicevic tourmenta de Turquie le peuple du canton de Studenica. Étant donné que le Dragacevo se trouva aussi exposé aux attaques des rebelles, les autorités de la région de Cacak engagèrent des Tchetniks et levèrent le peuple à leur poursuite à travers le Cemerno, le Troglav et la Kobasica.

Encouragés par le nouvel assaut du brigandage, les défenseurs de la constitution légiférèrent en 1850 la soi-disante Loi d'Uzice, premier acte légitime consacré entièrement à ce phénomène. Ses clauses s'appliquèrent au début uniquement au canton d'Uzice, mais elles s'étendirent la même année également sur celui de Cacak. Les conséquences positives de cette loi se manifestèrent très rapidement, même si à l'automne 1852 advinrent de nouvelles rebellions dans le canton de Karanovac (Dimitrije Borisavljevic et sa compagnie). Les autorités policières réussirent, cependant, au cours des années suivantes à capturer ou à liquider la plus grande partie des rebelles. La mort de Jakov Rudenicanin, dernier grand haïdouk de ce temps (1855), marqua aussi la fin du cycle des haïdouks qui bouleversa, au milieu du XIXème siècle, le canton d'Uzice et celui de Cacak.

Olivera MILOSAVLJEVIC, Mr